
Zadania i perspektywy rozwoju historii nauki i historii techniki w Polsce

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 12/4, 741-747

1967

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZADANIA I PERSPEKTYWY ROZWOJU HISTORII NAUKI I HISTORII
TECHNIKI W POLSCE*

ŹRÓDŁA DO BADAŃ

Teza 1. Gromadzenie i inwentaryzowanie źródeł prowadzone przez Archiwum PAN obejmować powinny przede wszystkim — tak jak dotychczas — materiały do dziejów nauki i techniki polskiej oraz do dziejów kontaktów zagranicznych polskich placówek naukowych, uczonych i techników. Akcja ta powinna być systematycznie rozszerzana na zbiory obce, które były badane dotychczas z punktu widzenia dziejów nauki i techniki polskiej jedynie dorywczo, a które zawierają nieocenione materiały, szczególnie dla okresu rozbiorowego.

Teza II. Rozszerzona powinna być publikacja źródeł do dziejów nauki i techniki polskiej, obejmując dzieła nigdy nie publikowane lub nigdy nie publikowane po polsku, zbiory korespondencji, szczególnie w sprawach naukowych, oraz nowo opracowane reedycje podstawowych dzieł naukowych (w tym zakresie czołową pozycją lat najbliższych będą *Opera omnia* Kopernika). Należałoby rozważyć poza tym powołanie nowej serii wydawniczej *Biblioteka klasyków nauki*, obejmującej zarówno dzieła polskie, jak i obce.

Teza III. Ważnym źródłem do dziejów nauki i techniki są zabytki rzeczowe: instrumenty naukowe, zabytki kartograficzne, urządzenia techniczne, maszyny i budynki przemysłowe, wytwory dawnej techniki. Zabytki te wymagają nie tylko gromadzenia w muzeach i inwentaryzacji, ale także ochrony w terenie. Konieczne więc jest rozwijanie sieci muzeów

* W dniu 17 kwietnia 1967 r. Komitet Historii Nauki i Techniki PAN dyskutował nad projektem *Prognozy rozwoju historii nauki i historii techniki w Polsce do 1985 r.* (por. sprawozdanie z tej dyskusji w nrze 3/1967 „Kwartalnika”, s. 660). Opracowanie *Prognozy* zostało skorygowane zgodnie z wynikami tej dyskusji i w dniu 14 czerwca Prezydium Komitetu przyjęło ostateczną wersję dokumentu, przesyłając go do Wydziału Nauk Społecznych PAN. Dokument składa się z 4 części: *Stan historii nauki i techniki w Polsce w 1966/67 r.*, *Spoleczne zapotrzebowanie na badania w zakresie historii nauki i historii techniki oraz główne tendencje rozwojowe tych dyscyplin*, *Polska pozycja w światowym rozwoju historii nauki i techniki*, *Zadania i perspektywy rozwoju historii nauki i historii techniki w Polsce*.

Pierwszą szerszą wersję drugiej części dokumentu stanowił artykuł prof. E. Olszewskiego *Perspektywy rozwoju historii nauki i historii techniki w Polsce*, opublikowany w nrze 2/1967 „Kwartalnika”, rozszerzoną wersją pierwszej i trzeciej części dokumentu jest artykuł prof. Olszewskiego *Historia nauki i historia techniki w Polsce Ludowej*, drukowany w niniejszym numerze. Ze względu na druk rozszerzonych wersji 3 części dokumentu redakcja „Kwartalnika” zrezygnowała z publikacji całości przyjętego przez Komitet dokumentu, ograniczając się do jego części czwartej, której tylko niektóre myśli wchodziły do pierwszego z wymienionych artykułów prof. Olszewskiego. Do artykułu tego nawiązuje wypowiedź dra R. Śroczyńskiego, a materiały związane z *Prognozą* uzupełnia napisane wraz z W. Grębecką opracowanie prof. K. Petruszewicza, członka Komitetu Historii Nauki i Techniki, kierownika Ośrodka Dokumentacji Ewolucjonizmu PAN, poświęcone osiągnięciom i planom tej placówki, której zakres prac należy w dużej części do historii nauki. (Przypis redakcji).

nauki i muzeów techniki, które powinny prowadzić m.in. inwentaryzację zabytków nauki, rozszerzając w ten sposób podjętą przez Muzeum Techniki Naczelnej Organizacji Technicznej inwentaryzację zabytków techniki, a także przy współpracy muzeów regionalnych dbać o ochronę zabytków. Analogicznie, katalogowanie zabytków techniki, prowadzone przez Instytut Historii Kultury Materialnej PAN, powinno być uzupełnione przygotowaniem katalogu zabytków nauki.

KIERUNKI BADAŃ

Teza IV. Badania analityczne powinny dotyczyć przede wszystkim — choć bynajmniej nie wyłącznie — nauki i techniki polskiej. Wynika to zarówno z istniejących w Polsce źródeł, jak i z pedagogicznego znaczenia historii nauki i techniki, kształtowanie bowiem postawy patriotycznej może być dokonane najlepiej przez ukazanie osiągnięć rodzimych oraz przez dawanie wzorów postępowania związanych z narodowymi tradycjami i odpowiadających historycznie ukształtowanym cechom charakteru narodowego. Skoncentrowanie badań analitycznych na problematyce polskiej pozwoli też na współdziałanie z innymi dyscyplinami historycznymi w stwarzaniu wielostronnych obrazów procesów społecznych i kulturalnych, które przebiegały w naszym kraju. Również i dla potrzeb planowania nauki i kierowania jej rozwojem konieczna jest znajomość linii rozwojowych przebiegających w naszym kraju.

Badania nad historią polskiej nauki i techniki powinny w znacznie większym niż dotychczas stopniu skierować się na historię najnowszą, tj. na stulecie XX. Ta bowiem zaniedbana dotychczas problematyka jest szczególnie ważna zarówno ze względu na powiązania z naukoznawstwem oraz z aktualnymi badaniami w poszczególnych dyscyplinach i aktualnymi pracami nad rozwojem techniki, jak i ze względu na kształtowanie światopoglądu naukowego i postaw społecznych.

Badania analityczne nad dziejami wielu gałęzi nauki i techniki powinny opierać się nie tylko na analizie źródeł pisanych i ikonograficznych, ale także na badaniach typu laboratoryjnego. Dotyczy to zarówno wszelkiego rodzaju analiz wytworów techniki, jak i rekonstrukcji dawnych urządzeń i procesów technicznych, rekonstrukcji dawnych instrumentów naukowych i obserwacji przy ich pomocy itp. Ze względu choćby na koszt takich badań, niektóre z nich powinny być prowadzone w ramach współpracy międzynarodowej.

Teza V. Badania analityczne stanowić powinny materiały do prac syntetycznych. Będą one obejmowały przede wszystkim syntetyczne ujęcia dziejów polskiej nauki i jej poszczególnych dyscyplin oraz polskich osiągnięć technicznych; ujęcia te stanowić będą elementy historii całości kultury polskiej i ogólnej syntezy naszych dziejów.

O ile — poza ujęciami podręcznikowymi — nie byłoby celowe samodzielne podejmowanie przez polskich historyków prac nad ogólną syntezą powszechnej historii nauki i techniki, wskazane jest wybranie dla syntetycznego opracowania dziejów pewnych problemów naukowych i idei konstrukcyjnych, a także dziejów wybranych dyscyplin naukowych i gałęzi techniki. Wybór tematyki takich opracowań zależeć powinien bądź od szczególnego wkładu polskiego do danej dziedziny nauki czy techniki (np. problematyka kopernikanizmu, dzieje badań nad promieniotwórczością naturalną), bądź też od zaawansowania w Polsce badań

historycznych nad daną dziedziną (np. badania nad techniką hutniczą). Powinny też być prowadzone prace nad dziejami takich ogólnych problemów nauki, jak np. koncepcje integracji nauki, semiotyczne ujmowanie nauki, zmiany zakresu pojęcia „nauka”, socjologiczne aspekty rozwoju nauki itp. Wszelkie tego rodzaju prace syntetyczne celowe byłoby prowadzić w oparciu o współpracę międzynarodową.

Współpraca międzynarodowa jest celowa — a w niektórych wypadkach nawet konieczna — także przy studiach nad ogólnymi problemami historii nauki i techniki, a więc studiach metodologicznych oraz poszukiwaniach praw i prawidłowości rozwoju nauki i techniki. Prowadzenie zaś badań tego typu jest warunkiem właściwej współpracy historii nauki i techniki z naukoznawstwem.

WYKORZYSTANIE WYNIKÓW BADAŃ

Wykorzystanie osiągnięć historii nauki i techniki iść może w paru kierunkach: ku celom pedagogicznym, ku rozwojowi naukoznawstwa a w przyszłości i „technoznawstwa”, ku pożytkowi aktualnych prac w poszczególnych dyscyplinach naukowych i gałęziach techniki, ku stworzeniu ogólnej syntezy dziejów, w szczególności dziejów naszego narodu.

Teza VI. Naukoznawstwo w Polsce posiada tradycję paru dziesiątków lat, a po okresie pewnego zastoju zaczęło się intensywnie rozwijać w ciągu ostatnich lat kilku. W rozwoju tym kontakty z historią nauki zostały dobrze zapewnione zarówno z punktu widzenia merytorycznego, gdyż w dużym stopniu z inicjatywy polskiej kierunek na powiązanie z naukoznawstwem został wprowadzony do historii nauki w skali międzynarodowej, a pewna liczba historyków nauki i techniki bierze udział w pracach naukoznawczych, jak i z punktu widzenia organizacyjnego (Pracownia Badań Naukoznawczych wchodzi w skład Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN). Sprzężenie historii nauki z naukoznawstwem ma więc w Polsce dobre podstawy i powinno się dalej umacniać.

Teza VII. Powiązania historyków nauki i techniki z poszczególnymi dziedzinami nauki i techniki są różne w różnych dziedzinach i na ogół pozostawiają sporo do życzenia. Rozszerzenie takich kontaktów będzie z konieczności procesem powolnym, zależnym od osobistych zainteresowań przedstawicieli poszczególnych dziedzin, a także od prac wykonywanych w zakresie historii tych dziedzin. Można jednak sądzić, że w miarę narastania zainteresowań problemami historii nauki i techniki oraz intensyfikowania prac historycznych kontakty omawianego typu będą się stopniowo rozszerzały.

Teza VIII. Kluczowym zagadnieniem dla spełnienia przez historię nauki i techniki postulatów w zakresie pedagogicznym jest kontakt tych dyscyplin z innymi dyscyplinami historycznymi. Punkt wyjścia jest jednak w tym zakresie wyraźnie niekorzystny. Polskie placówki nauk historycznych bowiem, a przede wszystkim Instytut Historii PAN oraz wydziały historyczne uniwersytetów i wyższych szkół pedagogicznych, ograniczają swe zainteresowania niemal wyłącznie do zagadnień historii politycznej, społecznej i gospodarczej, odcinając się od problemów historii kultury w ogóle, a historii nauki i techniki w szczególności. Negatywne skutki tej sytuacji występują m.in. w sposobie kształcenia na wydziałach historycznych, które — z jednym wyjątkiem Uniwersytetu Jagiel-

łońskiego — nie mają ani katedr, ani wykładów historii nauki i historii techniki. Jednocześnie placówki pracujące nad dziejami poszczególnych dziedzin kultury (filozofii, literatury, sztuki, języka, nauki, techniki) działają bez dostatecznych kontaktów wzajemnych, które mogłyby stać się podstawą do przygotowania syntetycznych dziejów kultury polskiej.

Rezultatem tego stanu jest często spotykany wśród historyków i filologów brak elementarnej nawet wiedzy w zakresie historii nauki i techniki, co utrudnia lub wręcz uniemożliwia wprowadzenie elementów historii nauki i techniki do programów szkolnych. Trzeba więc stwierdzić, że bez reformy studiów historycznych historia nauki i techniki nie będzie mogła wykazać w praktyce swych walorów pedagogicznych, a syntety historii Polski będą z reguły jedynie cząstkowe.

WSPÓŁPRACA MIĘDZYNARODOWA

Teza IX. Współpraca międzynarodowa powinna być prowadzona zarówno w ramach Sekcji Historii Nauki Międzynarodowej Unii Historii i Filozofii Nauki oraz innych unii naukowych (np. Unii Astronomicznej), jak i drogą bezpośrednich kontaktów z historykami innych krajów.

Współpraca wielostronna powinna dotyczyć przede wszystkim syntetycznych badań nad historią poszczególnych dyscyplin naukowych i gałęzi techniki oraz nad dziejami wielkich problemów naukowych i idei konstrukcyjnych. Przykładem tego typu współpracy powinny być zainicjowane przez polskich historyków nauki w ramach przygotowań Międzynarodowego Kongresu Kopernikańskiego w 1973 r. badania nad problemami kopernikanizmu.

W podobny sposób kształtować się powinna współpraca nad ogólnymi zagadnieniami historii nauki i techniki, a w szczególności nad problemami metodologicznymi. Dzięki wydawaniu w Polsce międzynarodowego rocznika „Organon” polscy historycy nauki i techniki mogą odgrywać w tego rodzaju badaniach rolę stymulującą, a niekiedy i wiodącą.

Do rozważenia byłoby podjęcie międzynarodowych prac nad przygotowaniem powszechnej historii nauki i powszechnej historii techniki.

Współpraca natomiast z historykami poszczególnych krajów powinna dotyczyć badań analitycznych bądź nad dziejami kontaktów naukowych uczonych polskich i uczonych danego kraju (np. badania nad działalnością uczonych polskich w Rosji, a uczonych rosyjskich w Warszawie w okresie zaborów), bądź też nad określonymi problemami historycznymi (np. polsko-czeskie badania nad starożytną techniką hutniczą, czy też badania polsko-słowackie nad górnictwem i hutnictwem karpackim).

PROBLEMY KADROWE, ORGANIZACYJNE I INWESTYCYJNE

Teza X. Warunkiem prawidłowego rozwoju kadry historyków nauki i techniki jest stworzenie możliwości systematycznych studiów w tym zakresie. Studia te mogłyby być dwu rodzajów. Na niektórych wydziałach historycznych powinna być wprowadzona specjalizacja w zakresie historii nauki i techniki, nastawiona na kształcenie pracowników w zakresie ogólnych zagadnień tych dyscyplin, a więc np. społecznych warunkowań rozwoju nauki i techniki, problemów organizacji nauki, rozwoju metodologii naukowej itp. Oprócz tego mogłyby być wprowadzone na wydziałach historycznych lub filozoficznych studia podyplomowe dla

zainteresowanych problematyką historyczną absolwentów różnych wydziałów, kształtujące w zakresie metody prac historycznych w dostosowaniu do zakresu zainteresowań i przygotowania słuchacza; studia te kształciłyby w zasadzie historyków poszczególnych dyscyplin naukowych lub gałęzi techniki. Analogiczne studia podyplomowe powinnyby powstać na wydziałach filozoficznych w zakresie historii filozofii nauki i historii metodologii poszczególnych działów nauki.

Teza XI. Dla zorganizowania i prowadzenia takiego kształcenia konieczne będzie oparcie w postaci katedr historii nauki i techniki, których utworzenie wobec uzyskania przez sporą już grupę pracowników i współpracowników Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN stopnia docenta jest obecnie w pełni realne. Katedry te byłoby najbardziej logicznie umieszczać na wydziałach historycznych, by dawały wszystkim absolwentom tych wydziałów minimum przygotowania w zakresie historii nauki i techniki. Gdyby jednak wydziały historyczne utrzymywały dotychczasowy brak zainteresowania tymi zagadnieniami, katedry takie mogłyby powstać bądź w ramach wydziałów filozoficznych, bądź też jako pozawydziałowe.

Teza XII. Liczba zawodowych historyków nauki i techniki nie musi być, oczywiście, zbyt duża. Można by postulować, aby w latach osiemdziesiątych wzrosła ona do ok. 150 osób, pracujących częściowo w katedrach uczelnianych, a częściowo w grającym nadal rolę centralnej placówki badawczej Zakładzie Historii Nauki i Techniki PAN, który zresztą do tego czasu uzyskałby niewątpliwie status instytutu posiadającego centralę w Warszawie, a oddziały lub pracownie w kilku miastach uniwersyteckich (Kraków, Wrocław, Toruń).

Teza XIII. Ze względu na silne powiązania historii nauki i techniki z naukoznawstwem i przyszłym „technoznawstwem” celowe będzie utrzymanie istniejącego obecnie organizacyjnego związku pomiędzy odpowiednimi placówkami naukowymi. Można więc postulować utworzenie np. Instytutu Badań nad Nauką i Techniką PAN z paroma zakładami (historii nauki, historii techniki, naukoznawstwa, „technoznawstwa”), powstałaby wówczas bowiem poważna placówka naukowa o zróżnicowanej, ale sprężonej tematyce badań. Z instytutem takim, którego powstanie mogłoby nastąpić już w ciągu lat najbliższych, współpracowałyby jako odrębne zakłady: Archiwum PAN (z kilkoma oddziałami w miastach uniwersyteckich) i Biblioteka PAN w Warszawie, które specjalizują się w zakresie historii nauki i techniki oraz naukoznawstwa.

Teza XIV. Potrzeby inwestycyjne związane z badaniami nad historią nauki i techniki nie są duże. Niezbyt wielka liczba pracowników przyszłego Instytutu Badań nad Nauką i Techniką PAN powoduje, że jego potrzeby lokalowe mogą być zaspokojone w ogólnych gmachach PAN (w Warszawie — w Pałacu Staszica lub Pałacu Kultury i Nauki). W stosunku jednak do obecnego stanu posiadania Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN lokal przyszłego instytutu powinien być przynajmniej 3-krotnie większy. Poważniejszej poprawy sytuacji lokalowej będzie natomiast wymagało Archiwum PAN. Wyposażenie badawcze Instytutu nie będzie odbiegało od normalnych potrzeb placówek nauk społecznych, prace laboratoryjne bowiem będą mogły być w zasadzie nadal wykonywane w odpowiednich placówkach nauk technicznych, chemicznych i fizycznych.

ЗАДАЧИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИСТОРИИ НАУКИ И ИСТОРИИ ТЕХНИКИ
В ПОЛЬШЕ

Текст содержит часть документа *Прогноз развития истории науки и истории техники в Польше по 1985 г.*, разработанного Комитетом истории науки и техники Польской академии наук (идеи, изложенные в других частях этого документа, освещены в статьях проф. Э. Ольшевского в № 2/1967 „Квартальника истории науки и техники” и в настоящем номере журнала).

В публикуемых тезисах охарактеризованы источники по истории науки и техники, намечены главные направления развития исследований в последующие годы. В тезисах отмечается, что исследования должны охватить как аналитические обработки, а в первую очередь работы по истории польской науки и техники (с особым учетом новейшего времени), так и синтетические разработки, направленные в частности, на изучение закономерностей развития науки и техники. Результаты исследований должны быть использованы, с одной стороны, в области науковедения, а с другой - в преподавании истории в учебных заведениях.

Для успешного проведения исследований необходимо уделить внимание международному сотрудничеству как в рамках секции истории науки Международного союза истории и философии науки, так и путем прямых контактов с зарубежными историками науки. Примером такого сотрудничества являются исследования по вопросам коперниковского учения, предложенные польскими учеными, в связи с подготовкой к празднованию 500-летия со дня рождения Николая Коперника.

Важным условием подготовки необходимых кадров историков науки и историков техники является включение этих исторических дисциплин в учебные планы вузов. Поэтому к исследовательской работе по истории науки и техники необходимо привлечь кафедры высших учебных заведений. Однако главное место в системе научных учреждений, занимающихся исследованиями в области истории развития научной и технической мысли, должен по-прежнему занимать Институт истории науки и техники ПАН.

TASKS AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF HISTORY
OF SCIENCE AND OF HISTORY OF TECHNOLOGY IN POLAND

The present text is a part of the document elaborated by the Committee of History of Science and Technology at the Polish Academy of Sciences under the heading *Prognosis on the development of history of science and of history of technology in Poland up to the year 1985* (the ideas contained in the remaining parts of the document have been presented in the papers by Prof. E. Olszewski published in the „Quarterly Journal of the History of Science and Technology”, the issue 2/1967 and the present one).

The theses, here presented, name and describe the sources to be used for research, and indicate its main directions which should involve both analytical inquiries, predominantly into the Polish history of science and technology (with a particular consideration of the latest history), and the synthetic ones, aiming among others at the establishment of the regularities occurring in the development of science and technology. The results of those inquiries should be utilized, on the one hand, in the studies on science as such, and, on the other, in the teaching of history in schools.

To ensure a good progress of the said inquiries, indispensable is an international co-operation both within the Section of History of Science at the International Union of History and Philosophy of Science, and in the field of direct contacts with the historians from other countries. The study of Copernican problems initiated by the Polish historians of science in connection with the comme-

moration of the Copernican anniversary, now being prepared — should be an example of such a co-operation.

A correct training of the historians of science and of the historians of technology is conditioned by the introduction of these historical disciplines into the university teaching. The network of research centres dealing with the history of science and technology ought to be, then, extended by the chairs to be established at the higher educational institutions. The Institute of the History of Science and Technology at the Polish Academy of Sciences should, however, continue its activities as the leading centre of research.